

Történelmünk közlegényei

VERES PÉTER: A BALOGH CSALÁD TÖRTÉNETE

Kemény vályogföldek, szikes laposok, vizenyős rétek, tövissel benőtt meg kopár puszták, bogáncsos, királydinnyés homokhátak, sekélyes, sáros tavak; deres hajnalok, gyorsan múltó, sovány tavaszok, tüdőbajtermő őszi ködök, lépfenés nyarak; felül az izzó üres éggel, messze, a horizont aljáig az irdatlan semmi, kétfelől az uradalmak sérthetetlen határai s hátul a lomha, falusias város: Sárosszerdahely, s ennek is folyton rongyolódó széle, a Gyepsor. Ilyen a táj, ahol Veres Péter felnőtt s innét származik az anyag, amelyből regényei világát teremti. Innét indul el történetünk hőse, Balogh Jani is valamikor századunk elején, és ide tér vissza a második világháború vége felé, azon napok egyikén, mikor Sárosszerdahely felszabadul.

Kietlen vidék és mostoha élet. Itt nem óvnak lombos kertek, magas kerítések. Az aprócska házak s a védtelen emberek csak a süppedő, vizenyős földre kapaszkodhatnak, ha a megvadult idő rájuk támad. A történelem ostorának vége is itt csattan a legkegyetlenebbül. A Gyepsor — legalábbis a regénybeli — nem csak egy város, hanem egy társadalom útfele is. Az alföldi szegény nép világa, a mindenkori Baloghoké, akik ügyes cselédet nevelnek a nagyságáknak, dolgos szolgát a földesuraknak, kubikost a bankoknak, jó katonát az államnak. Rideg világ, tágasságában is zárt, mint a börtön. Innét csak zúlleni lehet felfelé. A gyepsori ember legfeljebb hajcsárrá vagy altisztté rangosodhat. A pusztá sem ad már menedéket. Egy Rózsa Sándornak nem volna hely, ahol megbújhatna, Lúdas Matyi az első csinyen rajta-veszítene. A kör bezárult a szegények körül, az úri Magyarország bilincse hézagtalan. Rést ütni rajta szinte lehetetlennek látszik. Ha igen, csak a mesékben. Ott elnyerheti a kisbojtár a gazdája lánya kezét, Veres Péter azonban olyan realista, aki szociográfikus művek írása közben alakította ki a maga hitelességigényét, tehát túlságosan is tiszteli a tényeket. Nem tud és nem is akar új mesét költeni, hanem a népköltészet televényét: az emberi-társadalmi valóságot ábrázolja, amelyben a mesék, a balladák, a pásztor- és summásdalok fogamzottak. Az ő hőse, Balogh János is átéli a mesebeli kisbojtárok vágyait, viszontagságait, de rajta nem segítenek jóságos és igazságos hatalmak. A munkásmozgalom hullámverése ugyan őhozzá is elér, s útja végén ott a szabadulás; felfelé vezet tehát ez az út, de mennyi kudarc, mennyi csapás és mekkora erőfeszítések közepette! A jövőhöz fűződő jóreményért nagy árat kell fizetniük; elvesztik még az ismeretlenség adta menedéket is. A mozgalom óvó ereje nem hat eddig, s nekik az a pofon is kiosztható, amit az újságok és röplapok szerzőinek adna, ha adhatna a hatalom. Belőlük él a társadalom, s ők úgy élnek, mint a páriák: az isten balján, törvényen kívül; a lét legperemén, ahol mindig kétséges, hogy holnapra kikerül-e a hetedik krajcár és a mindennapi kenyér.

Ebből adódik, hogy a regényt végig bizonyos szorongás uralja: vajon meddig lehet ezt így bírni? És a gyepsori szegények bírják. Keservesen, néha már alig-alig, de megfutni, magukat megadni, lerogyni eszükbe sem jut, módjuk sincs rá. Fellebbezni nincs kihez, csinálják hát az életet, ahogy lehet. A költővel szólván: kapálnak, ölnek, ölelnek, teszik, amit kell. Veres Péter parasztjaiban különösen erősen él ez az időtlen erény: a megmaradásra való képesség, az élet fenntartásának elemi adottsága. De a kor, melyet regénye felölel, egyben korszakhatár is az osztályéletében. A munkásosztály mellett az agrárproletariátus is ekkor nő bele a történelembe. Nem elég tehát, hogy élni tud, emberségesen kell tudni élnie, úgy, hogy a küszöbön álló történelmi fordulat, melynek gazdájául rendeltetett, ne csak őrsváltás, hanem a humánus, az igazság, az érték győzelme is lehessen.

Balogh János életre hívásában ez az eszmei megfontolás a döntő. Nem azért nem lett ő Rózsa Sándor, mert Veres Péter idegenkedik a forradalmártól, a lázadó paraszttól, aki csóvát vet az urak kastélyára, hanem azért, mert azt a parasztot akarta megírni, aki ott a káptalani földek, a Schlézinger-birodalom és Sárosszerdahely közé zárt börtönben is helytáll: családot alapít, gyereket nevel; kapál és ölel férfi módra, és vállalja a nehezét a holnapért vívott harcoknak is. Pendelyes gyerek még, mikor libapásztornak szegődtetik és teljes intenzitással érzi a verésekkel nehezített árvaságot, de nemhogy megszökni, mások előtt még sírni is szégyell. Keze, lába megfagy a Kárpátokban, de nem hagyja el a helyét. Állja a sarat Doberdónál, mert muszáj, de egész lélekkel és az utolsóig kitart a Tanácsköztársaság szolgálatában. Éhen, legyengülten is versenyt kaszál az uradalom búzájában, mert kell a kenyér a családnak, és szegényt vallani sem lehet a munkában, de mikor a csendőrökkel áll szemben, felér egy hivatásos forradalmárral. Úgy dolgozik, hogy gazdái ne találhasanak hibát benne, hogy ne csak az emberi jogok, de az adott rend törvényei szerint is becsülete legyen, hogy elejét vehesse a megaláztatásoknak. S talán élni sem tudna, ha abban, amit csinálnia kell, nem találna valamit, ami érdekeltté teheti. „Megdögleni lehet, de rongy emberré válni nem lehet.” Ez a Veres Péter-i hősök életvezető elve, pontosabban: jellemük, természetük alapvonása.

Társadalmi helyzetük s életük szigorú kényszereinél fogva félig-meddig balek-parasztok ezek a Baloghok. Kisemmizett szegénylegények, Ady „mesebeli János”-ának testvérei. Balogh Jani is kiállja, amit a sorsa ráér, de nem gyürközik vakon, buzgalomból vagy gépies szolgálissal. Szocialista hőssé éppen az által lesz, hogy a méltatlan helyzetek állandósága közepette s a rokkantó kudarcok és bénító csapások végtelen folyamatában is mindig eleven érzéssel észleli az igazságtalanságot. Soha semmit, ami brutális, ami hazug, ami silány nem tud törvényként elismerni. Az emberi méltóság igénye végig ép marad benne. Sebei, mint az egészséges embereké általában, hamar gyógyulnak, ideje sincs sokáig vesződni azzal, mi elmúlt, de érzelmi élete az öldöklő robot, a zsibbasztó önfegyelem s a reménytelen helyzetek monoton folyamatában is folyton új és új lombokat hajt. Az emberek itt egymásért vannak. A divattá vedlett vad és nyers parasztiság helyett új vonások: az állhatatosság, a bizalom, a tapintat és szemérmesség jellemzi elsősorban a főhősöket.

Emberi arányú világ a Baloghoké, vagyis a Veres Péteré. Olyan emberek világa, akik — mint az akác a homokot — minden rombolás ellenében megkötik és újrateremtik az életet; akik a sziken is kivirágzanak, ha idejük eljön. Nincs annyi keserűség, hogy a friss tej édességét, a tavaszi zsendülést, a takaros munka örömét, a barátság melegét kiszikkaszthatná. S milyen skálája, mennyi árnyalata, mekkora hullámmása van a szerelemnek! És mekkora ereje a kötésnek, ami itt összefűzi a szerelmeseket, a barátokat, az osztályos társakat! Gyarapodni, növekedni tudó világ ez. Hősei iránt túlságosan elfogult az író, túlságosan is hibátlanok, s így katarzisra úgyszólván sosincs alkalmuk, de ezt nem a szegénységüknek köszönik: Veres Péternél mindig a derekasság, az emberség a mérték. Ezért létesülhetnek termékeny kapcsolatok a Baloghok és a Gyeporon túli világ között. Az archimédeszi pontot természetesen ők alkotják. Bennük és általuk ölt formát az író embereszménye, életérzése és az meggyőződése, hogy van értelme az emberi küzdelemnek. A kis libapásztort a becsülettel kitöltött esztendő után sírnivaló fizetéssel engedik útnak, de a nehéz nyár mégsem volt hiábavaló, mert a gyerek helyett, aki elment, egy egész kis ember tér haza. Az élet ajándékainak, alkalmi ünnepeinek, bármily szegényesek is, itt tudnak örülni az emberek. A szerelem betölti a lelkeket s évtizedek múltán is átható fényvel ragyog. Ha a sok közül meghal egy gyerek, a veszteségérzés olyan mély és megrendítő, mintha az egyetlen veszítették volna el. Az emberek bárhogy nyomorogjanak is, a lélek *sikján sohasem tengődnek. Betöltik a teret, életüknek erős belső rendje, hiteles mértéke, tartalma, magasrendű közösségi erkölcsé van.*

Kietlennek is csak messziről látszik ez a világ. Abból a közelségből, ahonnan Veres Péter látja, nemcsak gazdag és differenciált, hanem zsúfolt is. A tények s az élethelyzetek roppant bősége néha tagolatlanul árad. Az akció, vagyis a Baloghok életútja el-elfullad az aprólékos leírásokban. Ilyenkor a szociográfus, az elmélkedő

ránó az íróra. S ezen a bajon az új kiadást megelőző átdolgozás sem segített sokat. Igaz, nincs olyan leírás, amelyen könnyű szívvel át lehetne lapozni. Veres Péter abban a történelmi pillanatban örökítette emlékezetébe az alföldi parasztok világát, amikor épp bomlásnak indult, de még őrizte mindazt, amit hat-nyolcszáz esztendő alig változó életmenete kialakított. Ezért bármiről írjon is, mindennek felbecsülhetetlen az értéke. Műve, ha más értelme nem volna is, pusztán muzeális becse révén, felérne egy egész etnográfus-nemzedék munkájával. Ahogy leírja egy elvadult tehén ellését, egy vásár lefolyását, ahogy beavat egy lovasfogat jó indításának, a ledőlt búza kaszálásának titkába, ahogy a summásélet s a közkatonák háborús viszontagságairól beszél, ahogy elbeszéli az új asszony első kenyérsütésének szertartását s az egész süllyedő falusi, pusztai világ élettrendjének ezernyi mozzanatát s a bennük felhalmozódott tapasztalatot és bölcsességet, azzal a tudós — bármily avatott legyen is — aligha versenyezhet. Tüzetesség dolgában talán igen, Veres Péter azonban nemcsak pontosan, de a valóság eleven folyamatába ágyazottan, konkrét érdekek és tengernyi vonatkozás összefüggéseiben kelti életre emlékeit.

Nála az etnográfusi hajlam is írói természetű. Figyelme elsősorban az emberre irányul: mit érez, mit gondol, miként viselkedik a különféle helyzetekben. Az általános és a különös művészi dialektikáját gyakran felbontja a törvénykereső szigorúság. A páratlanul gazdag anyag, az író rendkívüli tudása emberről és világról sok helyen nem tud esztétikumná lényegülni, mert a gondolkodó türelmetlenül eléje vág a művésznek, és feloldatlanul, a maga absztrakt mivoltában közli ismereteit. A regény irama sokszor lefejeződik emiatt, s az odüsszeuszi út: az első elszegődéstől az utolsó hazaérkezésig, elemeire tördelődik.

Különösen szembeötlő ez azokban a fejezetekben, amelyekben a társadalom távolabbi szféráiról vagy a politika országos eseményeiről kell beszélnie az írónak. Márpedig kell, mert *A Balogh család története* egy sajátos aspektusból, de az egész nép története is óhajt lenni. Amíg Sárosszerdahelyről van szó, nincs is probléma, mert a módos parasztot, az orvost, a falu előljáróit, a csendőrt a Baloghokkal való kapcsolatuk szerint, tehát a cselekmény szerves folyamatában jelenítheti meg, de a nagy politikai eseményekről *s főleg ezek háttéréről, indítékairól* már csak alakjaitól függetlenül elmélkedhet. Igaz, Balogh Jani legjobb barátja, Kis Gábor már-már igazi kommunista, s a háborúk során általában gazdagodik, szélesedik a gyepsoriak érdekeltégi köre s tágul a horizont is, ami általuk átfogható, de még így is sok minden marad, amit az író tud, közölni akar, de ők nem gondolhatják, nem tudhatják. Merészebb költéssel — mint a regény fontos fordulatainál szerencsésen felfelöltő Kiss Zsiga és Simai példája mutatja — talán lehetett volna e bajon segíteni, de Veres Péter — bár érzi az ilyen megoldások nélkülözhetetlenségét — tartózkodik attól, hogy főalakjai és a történelem között nagyvonalúbb korrespondenciákat létesítsen. Úgy véli, a Baloghok sorsa az, hogy közlegények legyenek. Ha úgy adódik, élnek lehetőségeikkel, különben inkább a vállukon tartják, mintsem formálják a társadalmat, inkább elszenevedik, mint alakítják a történelmet.

Életfordulataik jelentősége sajnálatosan mérséklődik emiatt, s az író gyakran arra kényszerül, hogy a krónikás metódusában mondja el, amit nem lényegíthet cselekménnyé, amit hősei nem tudhatnak. Igaz viszont, hogy ez a krónikás modor, sőt az eseményekhez fűzött gyakori értelmező, értékelő reflexiók is — az előadásukat átható egyszavas stílusis jellegzetesség: az ábrázolt világ fogalmakörére szorító, egyszerű, inas, magvas, népi ízekkel teljes írói beszéd jóvoltából — elég szervesen hangolódnak össze a regény más mozzanataival.

Mindebből nyilvánvaló, hogy Veres Péter főműve a szó szokványos értelmében nem tekinthető regénynek. Több novellaszerű fejezete elsőrendű szépírói teljesítmény ugyan, bennük mindig fel is izzik a történet, de ezek nem szerveződnék homogén műalkotássá. Közéjük ékelten vagy mellettük igen gyakoriak a szociográfikus, néprajzi és történetírói mozzanatok. Az igazi regény varázsáért azonban roppant gazdagságával kárpótol, s legyen szó bármiről, *a léleklátó író* minden mozzanatában jelen van. Az egész pedig, sajátos összetettsége ellenére is, öntörvényű, szuverén világ, népről és nemzetről való tudásunknak immár nélkülözhetetlen része.